

BARNA GÁBOR:

Szatmár szerető „íródeák”-ja

(Luby Margit születésének centenáriumán)

Az elmúlt években a magyar néprajztudomány több nagy alakjára emlékeztünk születésük vagy haláluk kerek évfordulóján. *Szűcs Sándor*, *Györffy István*, *Kiss Lajos* és *Ecsedi István* neve mellé most újabb név kívánkozik e tisztes névsorba: *Luby Margit*. A befutott pálya különbözősége ellenére több dolog is összekapcsolja e tudós kutatók életét. Életkoruk szerint nagyjából azonos kornak gyermekei; a század eleji magyar néprajztudomány derékhatárát alkották. Közös bennük az is, hogy mindannyian fontos feladatuknak tekintették saját szűkebb páttriájuk népeletének felderítését és megörökítését. Nevük hallatán, munkásságuk említésekor többnyire egy-egy város, táj neve jut eszünkbe. Ahogy *Ecsedi István* élete összeforrott Debrecenével, *Szűcs Sándor*é a Sárréttel, *Györffy István*é Karcagével, a Nagykun-ságével, *Kiss Lajos*é Hódmezővásárhellyel, úgy *Luby Margit* élete és néprajzi működése elválaszthatatlan Szatmártól. Élete végéig szeretettel végezte a szülőföld, Szatmár kutatását. Akkor is, amikor a szülőföld nem vállalta őt.

Születésének centenáriumáról méltó ünnepségekkel emlékezett meg Szabolcs-Szatmár. Volt rangos tudományos emlékülés Mátészalkán, emléktábla-avatás Nagy-urban. kiadvány is megjelent hátra hagyott írásaiból a Szatmári Múzeum és a debreceni egyetem néprajzi tanszékének közös gondozásában *Népmondák Szabolcs-Szatmárból* címmel, s megemlékező írásokból sem volt hiány. Reméljük, ez nemcsak jubileumi fellángolás volt, hiszen az 1970-es évek elejétől-közepétől előzménye van ennek. Mindez a Szatmári Múzeum, a megyei múzeumi igazgatóság s személy szerint *Farkas József* érdeme, akik megvásárolták a Luby-hagyatékot, s azt folyamatosan feldolgozva közzé is teszik. Bizonyára sok kiadványra futja még a kéziratok anyagból.

Luby Margit 1885. november 13-án született a Szatmár megyei Nagyarban. A nemes Luby család ősi fészke a Liptó megyei Benedekfalva volt, nemesi előnevüket onnan vették. A XVIII—XIX. század nemesi mozgalmaiban, a közeletben jelentős szerepet játszó Luby család sokfelé szerteágazott, így kerültek Szatmár megyébe is. Édesapja, *Luby Géza* a szintén felvidéki, liptói eredetű családból származó *Okolicsányi Margitot* vette feleségül. Mindkét család ősi soron katolikus volt, a református vallásra éppen *Luby Margit* édesapja tért át családi bonyodalmak miatt.

Luby Margit Szatmár fővárosában, a szatmárnémeti zárdában tanult, majd a budapesti Állami Tanítóképzőben nyert tanítói oklevelet 1904-ben. Magyar—történelem—földrajz tárgyakból polgári iskolai tanári képesítést is szerzett, s visszakerült tanítani Szatmárnémetibe a felső leányiskolába. Igazgatója lett a leányintézetnek. 1917-ben — fizetés nélküli szabadságot kérve — a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen kezdte meg tanulmányait, így tanítóképző-intézeti tanári

képesítést nyert. Rövid minisztériumi munkálkodás után az Erzsébet Nőiskola tanárképző gyakorlóiskolájában tanított. Itt került kapcsolatba *Solymossy Sándorral*, a szegedi egyetem majdnani, s a magyar néprajztudomány első hazai professzorával. Az ő biztatására látott hozzá a módszeres néprajzi gyűjtőmunkának szűkebb szülőföldjén. Mindvégig pedagógiai pályán dolgozott, s 1943-ban ment nyugdíjba. A magyar néprajz nagyasszonya — ahogyan interjújában *Rapcsányi László* nevezte — 1976-ban halt meg Budapesten. Örök pihenőre a hazai földre, a nagyari családi kriptába tért meg.

Luby Margit gyűjtőterülete a szűkebb szülőföld: Tunyog, Matoles, Szatmár-ecse, Nyírmeggyes, általában Szatmár és a szomszédos Bereg. Csak később, nyugdíjas éveiben ment el a Dunántúlra s az Alföldön a jászok és kunok földjére. Egyik interjújában Szatmárral összehasonlítva azt mondta: „a Jászság szebb”. Nem tudjuk, területválasztásában szerepet játszott-e, hogy rokonai egykor a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Tiszaugon voltak birtokosok.

Könyvalakban megjelent munkái s több tanulmánya alapján a szaktudomány és a közfelfogás is *Luby Margitot* elsősorban folklórkutatóként tartja számon. Úgy véljük azonban, hogy ez túlságosan egyoldalú, leszűkített megítélése érdeklődésének. *Luby Margit* nemcsak a szellemi néprajz művelője volt. Ő egységben látta a népéletet, s ezt akarta mindenféle szempontból leírni. Ezt egyik legjobb ismerője, méltatója, *Molnár József* is észrevette: „Fő célja a nép tudásának gyűjtése volt.” S ez a tudás sokirányú, szerteágazó volt, mint maga a paraszti élet. Ebben a vonatkozásban is párhuzamba kell állítanunk írásait pl. *Kiss Lajos* vagy *Szűcs Sándor* munkásságával, a szegény emberek és asszonyok, a sárréti emberek életét bemutató kötetekkel.

Tudomásunk szerint gyűjtési elveit, módszerét tételesen nem fejtette ki és írta le, de tanulmányaiból, könyveiből egy — sok szempontból — korszerű szemléletű módszer bontakozik ki, egy szövegközpontú szemlélet. E módszernek alapja a táj, a község, a közösség és a téma alapos ismerete. Ebben nagymértékben segítette őt származása, gyermekkori élményei egy olyan világból, amelyben a nemesi és a jobbágyparaszti családok patriarchális viszonyban éltek együtt, s a paraszti munka számos részlete nem volt idegen az úri család tagjai számára sem. *Luby Margit* hagyta beszélni adatközlőit. (*Bábelelte babona* című könyvében csak *íródeáknak* nevezi magát.) Innen is adódik, hogy legtöbb tanulmánya elbeszélések füzéréből épül fel, vagy legalábbis sok, formailag önállóan is megálló történet található bennük. Az adatok, történetek pontos lejegyzése után azonban adatközlőit szembesítette más emberek tapasztalataival, történeteivel.

A kiválasztott népeleti jelenségeket általában adatközlői szavaival — de írásaiból sejtethetően: jól megválasztott kérdésekkel irányítottan — sokoldalúan írta le, mutatta be. Ebben a sokoldalúságban a munkafolyamatok pontos leírása mellett a társadalmi tényezőknek, s a folklórvonatkozásoknak éppen olyan nagy teret szentelt, mint esetenként a természeti tényezők bemutatásának. Rendkívül fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy tanulmányaiban a népnyelvi, nyelvészeti vonatkozásoknak mindig nagyon nagy szerepet juttatott. Gyűjtései során és közléseiben gondosan ügyelt arra, hogy a népnyelvi kifejezéseket, a mesterségek, foglalkozások szakszavait, a népeleti jelenségekkel kapcsolatos szólásokat következetesen lejegyezze és jelezze. Ezen túlmenően pedig hitelesen lejegyzett történetei a szatmári paraszti nép gondolatfűzésére és stílusára is rávilágítanak. Írásaiból szinte egy újabb szatmári, szamosháti tájszótárt lehetne szerkeszteni.

Népnyelvi vonatkozások iránti érzékenységének egyik jele, hogy több tanulmányát nyelvészeti folyóiratban (*Magyar Nyelv, Magyar Nyelvőr*) jelenttette meg.

Közölt itt tájszavakat, mondásokat, írt a pásztoréletről, megjelentette a kalaposmesterség szókincsét. 1935-ben a neves nyelvész, *Beke Ödön* a következőket írta *Luby Margit A parasztiélet rendje Szatmár megyében* című könyvéről: „... a néprajzon kívül a nyelvtudomány is hálás lesz a szerzőnek, mert a mű telis-tele van népies szólásokkal, közmondásokkal, tájszavakkal. Lépten-nyomon érezzük, hogy a néprajz és a nyelvtudomány mennyire egymásra utalt két tudomány. Tájszavakat nem lehet gyűjteni a nép életének ismerete nélkül, s néprajzi kutatás nem lehet el népnyelvi tanulmányok nélkül”. A népnyelvi kifejezések finomságaira, sok archaikumot őrző fordulataira *Luby Margitot* a régi magyar memoáriróladalom szeretete és ismerete tette érzékennyé. A népnyelv és a XVI—XVII. század magyar nyelvének kapcsolatára külön kis írásban hívta fel a figyelmet.

Tanulmányainak, közléseinek áttekintése tehát azt jelzi, hogy *Luby Margit* szokások, hiedelmek, népköltészet iránti érdeklődése nem volt kizárólagos. A kalaposmesterség mellett írt a gubásokról, ennek a rég letűnt mesterségnek emlékeiről, a baromfitartásról, a kerülőleletről, s legtöbbit a szatmári pásztoréletről. *Fogyó legelőkön* címmel 1943-ban jelent meg erről könyve az akkori „Magyarország felfedezése” sorozatban. Ebben sorra veszi mindazokat az emlékeket, amelyek letűnt korok művelődéséből maradtak századunk pásztoraira. Arra a pásztorgenerációra, amely még gyerekkori, ifjúkori emlékként megőrizte a hagyományos pásztortársadalom számos mozzanatát, amely még ismerte a lecsapolások idejének folyó menti, lápi világát, a nagy kiterjedésű legelők pásztoréletét. De ez a generáció volt az is, amely átélte a korszakos nagy változásokat: a folyószabályozásokat, a láp lecsapolását, a legelőfeltörések s a szántóföldi gabonatermesztés nagyarányú elterjedésének idejét, s a hagyományos legeltető állattartás visszaszorulását. Hihetetlenül gazdag anyagot jegyzett le tőlük. A magam Hortobágy vidéki, nyírségi s alkalmi szatmári gyűjtéseim mindennek már csak halvány visszfényét ragadhatták meg. A máig élő hiedelemhagyomány azonban mégis lehetőséget kínál — *Luby Margit* félvévszázados adataira alapozódva — egy időbeli összehasonlító elemzésre, amely bizonyára sok tanulsággal szolgálna néphitkutatásunk számára.

A népi gazdálkodás, a tárgyi kultúra jelenségeit megörökítő cikkei közül egyik leginkább figyelemre méltó írása *A szilva hazája* címet viseli. Alapos leírásában egy látszatra perifériális jelentőségű témával foglalkozik. De írása ebből a témakörből hézagpótló, csaknem társ nélküli a néprajzi szakirodalomban. A Tiszaháton a szilva nagyon fontos termés. A termesztett fajták, vad és félvad gyümölcsök szinte emberkéz beavatkozása nélkül teremnek. *Luby Margit* tanulmányában ismerteti a szilvafa gondozását, ápolását, s a termés felhasználásának módját. A szilvából lekvár mellett gyümölcssajtot, *szilvézt* is készítettek, míg a termés más részét sajtos építményekben, az *aszalókban* megaszalták. A cikkből megismerjük a — még ma is fogalom — szatmári szilvapalinka főzését, a főzés menetét és eszközeit.

Luby Margit munkásságából a néprajztudomány számára legfontosabbak közé tartoznak néphitadatai, hiedelem- és történelmi mondái. Ezekről — kisebb közlések mellett — *Bábelelte babona* címmel 1936-ban könyvet írt, amely 1983-ban új kiadásban ismét megjelent. (Az első kiadás értékét növeli, hogy számos mágiusbabonas gyógyító eljárásról készült fénykép illusztrálja. Ezek a második kiadásból sajnos elmaradtak.) Ebben a könyvében Szatmár boszorkányra, tudós kocsisra, a lidércre és a táltosra vonatkozó hiedelemtörténeteit veszi sorra, kiegészítve a nap-tári ünnepek hiedelemvonalkozásaival, s a kincskeresés nagyon gazdag hagyománykörével.

Könyve legfőbb érdeme, hogy szebbnél szebb hiedelemtörténetek, mondák sokaságát közli. Mindezt elméleti megfontolásból is szükségesnek tartja, mert tudja:

„fontos lenne annak megállapítása, hogy vidékenként milyen babonakörök ismeretesek, melyek virágoznak legdúsabban. Ilyen irányú kutatásnak a néprajztudomány határán túl is visszhangja támadna” — írja könyvében. A kultúra táji tagoltságának megállapítása, s az e tagoltságot előidéző tényezők módszeres feltárása a néprajztudomány egyik legfontosabb feladata volt és maradt napjainkban is. A hiedelemmondák közlését — helyenként — elemző részekkel szakítja meg. Mérték-tartó, ugyanakkor időtálló megállapításait — amelyeket mindig a konkrét anyagra alapozva von meg — rögtön ellenőrizni lehet. Több ízben is közölt az *Ethnographia* című folyóiratban *babonás történeteket* — ahogyan ő nevezte — főleg a fellobbanó lángról, az elásott kincsről, a táltos és a lidérc alakjáról, különféle rontásokról és gyógyításukról. A pásztorkodással foglalkozó könyvének (*Fogyó legelőkön*) is nagyobb részét adják a pásztorfajtánként csoportosított babonás történetek, mint magának a tartásnak, tenyésztésnek leírása.

Luby Margitot nemcsak szűk szaktudományi szempontok vezették néprajzi kutatómunkájában. Nemcsak megmenteni akarta egy jórészt már letűnt világ emlékeit — önmagában véve már ez is nemes cél —, hanem a paraszti múlt, a népiélet emlékének megmentésével, kora életének bemutatásával távolabbi célokat is akart szolgálni.

Könyvei, cikkei segíteni kívánták a parasztság öntudatra ébredését, önbecsülésének növelését, a szatmári parasztok és pásztorok leszorított, földhözragadt életét megmutatva pedig korabeli társadalmi törekvések, haladó törekvések támogatójává is vált. A magyar irodalmi nyelv és köznyelv színesítését a népielvből képzelte, írásaiban ezért is gondosan ügyelt a nyelvi finomságokra, kifejezésekre. Már első könyve kapcsán (*A parasztélet rendje... 1935.*) megjegyezte *Illyés Gyula*, hogy az „oly eleven nyelvezetű leírás, mely inkább naplóhoz teszi hasonlóvá. *Luby Margit* jó megfigyelő, de jó elbeszélő is, bátran mondhatom, hogy született epikus. Íráskészségének köszönheti, hogy noha a tudomány színvonalából nemigen enged, műve ... irodalmi olvasmánynak is élvezetes...” 1945 után, amikor nagy lehetőségek nyílottak meg sokak számára, *Luby Margit* rögtön kész volt — *Kodály Zoltán* példáját követve — a néprajznak az óvodai nevelésbe való bekapcsolását javasolni. Ez az az időszak, amelyben — még háború előtti előzményekre visszanyúlóan — a néprajz rövid ideig iskolai tantárgy is volt, sajnos nem tartott sokáig.

Ekkor végezte *Luby Margit* utolsó nagyobb gyűjtését 1848 szatmári hagyományairól. Bár a születésének centenáriumára kiadott mondanévkötetben vannak 48-as hagyományok is, reméljük, hogy az elkövetkező években a Mátészalkán őrzött közel ötezer oldalas hagyatékából újabb részletek látnak napvilágot — mindannyiunk örömeire, a néprajztudomány hasznára, s a szülőföld szeretetére intve az olvasót.